

УДК 141+177

ДУХОВНА МЕДИЦИНА АБУ БАКРА АР-РАЗІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Рахім Амір Хуссейн

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
філософський факультет, кафедра філософії і основ загальногуманітарного знання
вул. Новосельського, 64, 65082, м. Одеса, Україна*

Видатний персидський мислитель IX – X ст. Абу Бакр Ар-Разі був новатором холистичної і духовної медицини, щирим пропагандистом оздоровлення організму загалом, фундатором медичної етики. Учення Ар-Разі вийшло за межі офіційного ісламу і представляло собою раціоналістичну етику, яка орієнтувалась на реальне практичне життя людей. У його роботі «Духовна медицина» узагальнено досягнення античної і середньовічної медичної та етико-філософської думки, особисті роздуми автора, основним постулатом цієї роботи є підкреслення значення чистоти серця, моралі і доброчесності для здоров'я. Однією з найважливіших ідей Ар-Разі є встановлення взаємозв'язку і взаємодії між фізикою і етикою, тілесним і моральним. Духовна медицина є безкінечним шляхом морального та інтелектуального удосконалення особистості.

Ключові слова: духовна медицина, адаб, етика, раціоналізм, мораль, духовні цінності, принцип насолоди, доброчесність, евдемонізм.

Проблематика медичинської аксіології набуває вагомого значення у сучасних філософських дослідженнях. Медицина стала значною частиною загальнолюдської культури, її розвиток відбивається на світогляді і цінностях, вже не одне століття вона впливає на уявлення про життя та смерть, душу та тіло, отримавши, за висловом М. Фуко, «статус філософії людини» [1, с. 295]. Загальноприйнятою є думка, що медицина, крім своїх прямих задач, сприяє покращенню людського життя і удосконаленню людини, саме тому вона може встановлювати соціальні, культурні та метафізичні стандарти життя.

Актуальність дослідження феномена духовної медицини обумовлена необхідністю її філософського осмислення з метою створення концепції духовно-тілесної єдності в контексті медичного та філософського дискурсів. Метод сполучення дискурсів не є новим у дослідженні міждисциплінарних проблем, у сучасній філософії за ними закріпилася назва «трансдисциплінарні». Вважається, що інтегративна філософія зі своїм методологічним апаратом у сучасних умовах є найбільш адекватною теоретико-методологічною парадигмою для пояснення процесів, що охоплюють знання в галузі медицини і філософії. Основною ідеєю цієї парадигми є ідея інтегративного принципу, здатного пов'язати між собою різні виміри людського буття. Медицина (індоевроп. med – середина, міра) завжди була націлена не тільки на пошуки засобів (міри) зцілення, але й свого особливого, «серединного» місця між природознавством і антропним (соціально-гуманітарним) знанням. Особливість цього місця визначається його об'єктом – людиною, знання про яку завжди передбачає моральний вимір.

Своєчасність визначеної проблеми пояснюється і тим, що темпи процесів глобалізації, пропаганда культури насильства, ігнорування загальнолюдських і релігійних цінностей вимагають звернення до людини, її внутрішнього світу і буття. У цій ситуації незмірно зростає необхідність дослідження практичної філософії, в якій найбільш повно розглядаються проблеми людського буття, морального самовдосконалення і духовних пошу-

ків людини. Величезний інтерес у цьому плані представляє творча спадщина видатного персидського мислителя IX – X ст. Абу Бакра Ар-Разі.

Дослідження поглядів Ар-Разі ведеться у п'яти основних напрямках: медичному, хімічному, філософському, математичному і фізичному. Утім, саме філософські роботи Ар-Разі найменш досліджені у світовій історико-філософській науці. Серед дослідників творчості Ар-Разі, насамперед, необхідно назвати іранських філософів: Мухаммад Наджамаді, Сайд Мухаммад Табатабаї, Аббас Ікбал, Мухаммад Муїн, Аліасгар Хікмат, Аліасгар Халабі, Махді Мухаккік. Світогляд Ар-Разі також розглядається в роботах таджицьких вчених: Г. Ашурова, А. Богоутдінова, М. Діноршоева, М. Мірбобоева, М. Осімі, А. Девонакулова, Ш. Муллоабдолова, А. Шамолова, Н. Негматова, М. Ісоєва, Х. Мірзозода, М. Раджабова, Н. Кулматова, Ф. Сіроджева, А. Шаріпова. Питання духовної медицини в творчості Ар-Разі стали предметом дослідження Х. Карамана, Дж. Грація та Т. Нуна, В. Ісхакова та Т. Ісхакової, Є. Новолодської. Ряд проблем середньовічної ісламської філософії стали предметом роздумів українських дослідників О. Борисової, М. Лубської, М. Якубовича, А. Ухтомського та ін. Однак філософська спадщина Абу Бакра Ар-Разі в Україні залишається практично невідомою.

Метою статті є дослідження етико-філософських аспектів духовної медицини Абу Бакра Ар-Разі.

Людство вступило у XXI століття в умови глобальної цивілізаційної системної кризи: неможливо назвати жодного магістрального напрямку діяльності людської спільноти, який би не опинився в умовх тупикового розвитку ситуації. Сьогодні ані наука, ані техніка не можуть запропонувати засобів подолання цієї тупикової ситуації. Домінантою розвитку цивілізації сьогодні має стати моральний і духовний рівень усього людства, тому звернення до витоків духовної спадщини, зокрема практичної філософії мусульманських мислителів Середньовіччя, видається украй необхідним і своєчасним. Сенс і спрямованість духовної медицини полягає у тому, що вона виховує людину, допомагає їй прожити активне, щасливе життя. Про стан духовного здоров'я суспільства свідчать панівні у ньому гуманістичні уявлення та ідеали щодо місця людського життя в ієрархії моральних цінностей. Цінності, пов'язані зі здоров'ям людини, не є чисто вітальними. У східній медицині вважається, що на 70% здоров'я тіла обумовлено рівнем розвитку людського духу.

Поряд із філософією, математикою, географією, історією медицина була невід'ємною частиною загальної освіти вчених в арабських халіфатах. У Бухарі, Хорезмі, Самарканді, Дамаску, Багдаді, Каїрі, Кордові працювали видатні філософи і лікарі, чії роботи мали величезний вплив на розвиток науки як східних країн, так і Європи. Невипадково період X – XI ст. отримав назву «Східного Ренесансу». На ґрунті античної спадщини, ісламської теології, ідей зороастризму, гностицизму та маніхейства мусульманські філософи Середньовіччя розробили власне оригінальне філософське бачення світу і людини, в якому вчення про розум, знання і душу посідало важливе місце. Мусульманські лікарі надавали величезного значення збереженню здоров'я за допомогою неагресивного втручання, що відповідало вихідним принципам ісламу. Слова Пророка Мухаммада «Ваше тіло має на вас право» (Сахіх аль-Бухарі) стали підставою для надзвичайних досягнень у галузі медицини, фармакології та гігієни. Мусульманські мислителі були переконані, що медицина має займатися не лише фізичним тілом, боротися з фізичними симптомами хвороби, але й душею, яка надає тілу життєздатність.

Так, Абу Наср аль-Фарабі розробляв теорію інтелектуального, морального, естетичного і фізичного виховання молоді. Головною метою виховання в його концепції було «підвести людину до щастя через оволодіння доброчесністю» [2, с. 4].

Абу Бакр Мухаммад ібн Закаріа Ар-Разі (латинізоване Разес) жив і творив у другій половині IX – першій чверті XX ст. (865–925 рр.), в епоху, багату різними політичними, соціальними і культурними подіями, які обумовили світогляд ученого. Він був одним із найбільш оригінально мислячих і плідних учених-енциклопедистів цього історичного періоду, філософом, філологом, хіміком, лікарем. Ар-Разі став новатором холистичної і духовної медицини, щирим пропагандистом оздоровлення організму загалом. Сучасники називали Ар-Разі арабським Галеном, тільки в галузі медицини він написав 56 наукових робіт, серед яких особливе місце займає «Аль-Тібб аль-Равхані» («Духовна медицина»). Професор Хусейн Караман, ректор університету Сулейманшах, вважає, що написання цієї книги робить Ар-Разі одним із фундаторів медичної етики [3, с. 78]. Основним постулатом цієї роботи є підкреслення значення чистоти серця, моралі і добродетності для здоров'я людини, в ній узагальнено досягнення античної і середньовічної медичної та етико-філософської думки, особисті роздуми автора з названої проблематики. Розділяючи ідеї Платона про душу, Ар-Разі вимагає від людини підкорити свою «рослинну душу» (джерело жадань) і «тваринну душу» (джерело гніву) розуму. Відповідно до елліністичної традиції Ар-Разі саму «філософію розуміє як ліки для душі, спасти яку може тільки розум, великий божественний дар» [4, с. 136], для нього філософія – це образ життя.

Ісламський вчений поставив перед собою задачу віднайти і сформулювати принципи та засоби приведення до рівноваги і гармонізації усіх функцій організму за рахунок оздоровлення людини на фізичному, емоційному, духовному та душевному рівнях. Х. Караман звертає увагу на те, що у Ар-Разі «...проблеми духа можна зрозуміти і пояснити фізіологічними симптомами організму тому, що темперамент тіла належить як етичним правилам духу, так і самому собі» [3, с. 77]. Саме тому лікар має бути добре проінформованим лікарем як тіла, так і душі.

Однією з найважливіших ідей Ар-Разі є встановлення зв'язку між фізикою і етикою. Вчений вважав, що між ними існує взаємопов'язана кореляція. Дійсно, цілісність людської особистості проявляється у взаємозв'язку і взаємодії тілесного і духовного, що завжди було у центрі уваги філософів різних епох і традицій. Проблема людини, її сутності та існування багатогранна, але її головною основою є питання щодо взаємозв'язку природного, фізичного і духовного, морального, їх гармонійне поєднання є необхідною складовою розвитку як окремої особистості, так і суспільства загалом.

Назва роботи Ар-Разі відповідає середньовічним уявленням щодо існування двох різновидів медицини – фізичної та духовної, згідно з якими перша є наукою про профілактику і лікування тілесних хвороб, а друга – наукою про моральні засади людської душі та удосконалення духовних якостей людини. Середньовічні мислителі вважали душу джерелом усіх людських діянь – як моральних, так і аморальних, усіх особистих якостей і спонукань. Звідси духовна медицина розглядалася як вчення про шляхи, засоби і методи виховання в людині високих моральних принципів і подолання нищих пристрастей людської натури. У цьому сенсі «духовна медицина» є синонімом етики. Відомі декілька творів середньовічних ісламських філософів із цієї назвою: першим вважається рукопис засновника арабської філософії Аль-Кінді (не зберігся до нашого часу – *A.P.*), другою – праця Ар-Разі, наступна робота Абу аль-Фараджа Ібн аль-Джаузі є компіляцією книги Ар-Разі, доповненою текстами Корану і Сунни, остання робота належить ще одному іранському богослову Абу Ісхаку Ібрахіму аш-Ширазі.

Крім названих робіт, в ісламській середньовічній літературі виник особливий жанр – Адаб, у якому в повчальній, легкій формі пропагувалися правила хорошого тону, достойний, здоровий образ життя. Вважається, що в Корані Адаб відповідає поняттю «звичка»,

«образ життя». Адаб – це своєрідна філософія здоров'я, аналогом якої є Аша (шлях до істини) в зороастризмі та Дао в даосизмі. Об'єднує ці поняття те, що вони є динамічними системами поведінки людини, її шляхом до духовної і фізичної досконалості [5, с. 14]. У творах, написаних у жанрі Адаб, піднімаються питання загальнолюдських принципів і норм поведінки, любові до ближнього, виховання корисних членів суспільства. Адіби, носії Адабу, поєднували в собі різнобічність світських знань з високою моральністю, витонченою вихованістю, втілювали риси, обов'язкові для освіченої особистості. Саме з цього середовища вийшли видатні мислителі-вільнодумці класичної епохи, до яких належить і Абу Бакр Ар-Рази.

Традиційно увагу мусульманських філософів і теологів привертало питання щодо відповідальності людини за свої вчинки. Так, згідно з шаріатом лише від дітей і божевільних не можна вимагати благочестя через те, що в них немає розуму, і тому вони не знають закону, але від людини зрілої, в якій є і розум і знання, очікують праведної, добродесної поведінки, котра є її прямим обов'язком. С. Фролова підкреслює, що в середньовічній мусульманській філософії «...розумність виражає обов'язок людини перед самою собою і перед суспільством, є умовою праведного життя в суспільстві і спасіння. Поєднуючи у собі знання віри і життєвий прагматизм, розумність постає як практична розумність» [6].

Морально-етичні проблеми, які Ар-Рази визначив у своїй книзі, були актуальними не лише для середньовічного мусульманського суспільства, а й зберегли свою злободенність і значимість у наш час. Насамперед, це вічні питання сутності людини, її духовного стрижня, моральних засад поведінки, значення розуму і звички в моральному удосконаленні, пошук шляхів і засобів звільнення від пороків (гніву, егоїзму, заздрості, брехні, скнарості, смутку, ненажерливості, пияцтва тощо – *А.Р.*). Для Ар-Рази етика є наукою про шляхи і засоби виховання добродесності, підкорення душевних сил людини розуму, метою цієї практичної філософії є запобігання злу, усвідомлення необхідності уникати негідних вчинків, не піддаватися пристрастям і миттєвим бажанням, розрізняти істинну, помірковану насолоду від фальшивої і надмірної. Розумна людина має навчитися управляти своїми пристрастями і душевними силами.

Ар-Рази виділяє три основні групи дій, що корегують чуттєві рухи душі (смуток, гнів, любов, мрії – *А.Р.*), її соціальні амбіції (марнославство, заздрість, брехня, скнарість, прагнення отримати титули, релігійний фанатизм – *А.Р.*), тваринні прояви (ненажерливість, пияцтво, розпутство – *А.Р.*). На відміну від античної традиції, в якій людина розглядається як суспільно-політична істота, у філософії мусульманського мислителя на перший план висувається індивідуальне, альтруїстичне розуміння людиною своїх життєвих цілей. Лікування недосконалості людських душ Ар-Рази напряму пов'язує зі звільненням від зайвих амбіцій. Філософ закладає основи нових суспільних відносин, нового розуміння ролі людини в удосконаленні суспільства, нову етику, в якій особисте і суспільне нероздільні, людина звільнена від громадського схвалення або осуду, а культ самоствердження змінюється культурою розуму.

Правильно сформована моральна свідомість сприяє консолідації душевних сил, націлює людину на пошуки сенсу життя, позбавляє від страждань і дає змогу досягти щастя. Учений переконаний, що моральне удосконалення людини і суспільства є запорукою як фізичного здоров'я людини, так і духовного прогресу всього людства. Схожі думки висловлював й інший видатний лікар та філософ мусульманського світу – Абу Алі Ібн Сіна, який також вважав, що звичка до належної поведінки сприятиме укріпленню як фізичного, так і духовного здоров'я людини.

Одним із найважливіших завдань духовної медицини, згідно з Ар-Разі, є пізнання і роз'яснення сутності насолоди, з якою пов'язане досягнення вищого блага – щастя. Саме тому усі питання образу життя і морального світу людини вчений пов'язує з принципом насолоди. На його думку, «...насолода є нічим іншим, як звільненням від страждань. Насолоди не буває інакше, ніж через вплив страждання... Насолода є тим почуттям, що приносить радість, а страждання – смуток... Коли вплив змінює природний стан того, на кого він спрямований, виникає страждання і біль, а коли він повертає його у природний стан, з'являється насолода» [7, с. 39–40]. Однією з головних умов досягнення насолоди і позбавлення від страждань Ар-Разі вважав забезпечення необхідними благами: «Якщо розумна людина побачить ці явища, проникне в них своїм розумом, відкинувши пристрасті, то зрозуміє, що умовою насолоди і спокійного життя... є достаток» [7, с. 75]. Іншими, не менш важливими умовами досягнення насолоди, є розумний підхід до всього, передбачення наслідків своїх вчинків, підкорення усіх пристрастей розуму, подолання всього злого і лихого, що втягує людину у безодню численних нещасть. Негативні моральні якості, нищість прагнень і вчинків призводять до деградації особистості на всіх рівнях: і духовному, і фізичному, і психічному, роблять життя такої людини нестерпним. Учений наглядно демонструє це на прикладі пияцтва: «Пристрасть до пияцтва і надмірне захоплення вином є також одним із дурних проявів людської природи, що наражає її на смертельну небезпеку, різні нещастя і численні хвороби. Людина, яка безмірно віддається пияцтву, з часом починає страждати від прискороеного серцебиття, задухи, переповнення шлуночків серця, що призводить до раптової смерті. У неї також може статися розрив кровоносних судин мозку. Згодом може з'явитися гаряча лихоманка, кровотеча, жовчні пухлини у кишках і основних частинах тіла, їх тремтіння. Усе це вкупі з іншими недугами призведе до втрати розуму людиною, розбещеності, безчестя, нездатності до сприйняття і відправлення благих релігійних і світських потреб» [7, с. 66]. Саме тому Ар-Разі не тільки як лікар, але й як філософ приділяє так багато уваги аналізу моральних недугів, шляхів і засобів їх подолання.

Насолоду Ар-Разі прямо пов'язує з поміркованістю і почуттям міри. Для нього сенс насолоди – у користуванні всіма життєвими благами, задоволенні всіх природних потреб з дотриманням певної міри: під час їжі почуття задоволення не повинно бути самоціллю – їжа має задовольняти почуття голоду, не більше; одяг має бути зручним і скромним; житло – захищати від холоду і спеки і т.п. Так, філософ прямо вказує: «Прожерливість і ненаситність є одними з тих дурних звичок, що приносять в подальшому страждання і шкоду», «...в ненажерливості та жадібності до їжі є щось неймовірно дике, кровожерливе і скажене» [7, с. 64, 66], ненажерлива особа забуває про пристойність і сором, втрачає почуття гідності і поваги. Надмірна, безперервна насолода призводить до страждань, позбавляє людину почуття істинного задоволення. Так, якщо людина не може приборкати свої жадання і пристрасті, вона починає поступово втрачати почуття задоволення. Такі люди, як відмічає Ар-Разі, нагадують хворих, які страждання сприймають як насолоду, а смуток як радість. Тому, робить висновок вчений, як надлишок, так і нестача несумісні з насолодою. Для того, щоб бути щасливим і насолоджуватися життям, необхідно навчитися вести здорове, розумне, радісне життя, уникати страждань, бути справедливим і чесним, морально чистим і добродішним, корисним людям і служити їм, не боятися смерті. Евдемоністична етика Ар-Разі близька за своїми ідеями до теорії давньогрецького філософа Епікура. Однак між ними є істотні відмінності: для Епікура найкращим засобом запобігання страждань було самоусунення від тривоги і небезпек, суспільних і державних справ, досягнення незалежності від зовнішніх умов, Ар-Разі, навпаки, наполягає на соціальній активності, зобов'язує лю-

дину бути корисною суспільству, долати перешкоди, закликає людей виконувати свої суспільні обов'язки.

Висновки. Отже, духовна медицина є безкінечним шляхом морального та інтелектуального удосконалення особистості. Абу Бакр Ар-Рази у своєму вченні вийшов далеко за межі офіційного ісламу і створив раціоналістичну етику, орієнтуючись на реальне практичне життя людей. Основним завданням, яке він ставив перед собою, було прагнення віднайти і сформулювати принципи та засоби врівноваження і гармонізації усіх функцій організму за рахунок оздоровлення людини на фізичному, емоційному, духовному та душевному рівнях. Однією з найважливіших ідей Ар-Рази є встановлення взаємозв'язку і взаємодії між фізикою і етикою, тілесним і духовним. Ті проблеми, що піднімалися Ар-Рази в роботі «Духовна медицина», зберігають свою актуальність і в наш час: розвиток науки і техніки, крім, безперечно, позитивних змін, несе із собою негативний вплив на сутнісні сили людини, її фізичний і духовний розвиток. Тому розуміння природи людського здоров'я в її цілісності фізичного і духовного є важливою регулятивною ідеєю, що визначає один із головних напрямів духовного світогляду і культурного синтезу сучасності. Принциповою особливістю духовного життя є те, що воно поступово переносить акцент у вирішенні фундаментальних проблем здоров'я із чисто медичних підходів, в яких людина є пасивним споживачем медичних послуг, на саму особистість, її моральну відповідальність за своє здоров'я.

Список використаної літератури:

1. Фуко М. Рождение клиники / М. Фуко. М. : Смысл, 1998. – 310 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.ru/CULTURE/FUKO/clinica.txt>.
2. Новолодская Е.Г. Развитие здравотворческих идей в истории цивилизаций античности и средневековья / Е.Г. Новолодская // Концепт. – 2012. – № 8. – С. 1–12. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-zdravotvorcheskih-idey-v-istorii-tsivilizatsiy-antichnosti-i-srednevekovya>.
3. Karaman H. Ebu Bekir er-Razi ve Tip Etiği İlkeleri / Hüseyin Karaman // Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. – 2011. – say: 30. – S. 77–87.
4. A companion to philosophy in the middle ages / edited by Jorge J.E. Gracia and Timothy B. Noone. – Blackwell Publishing Ltd, 2002 – 756 p. [Electronic resource]. – Available at : http://www.elcaminosantiago.com/PDF/Book/A_Companion_To_Philosophy_In_The_Middle_Ages.pdf.
5. Исаков В.И. Древо мудрости и здоровья. Питание в истории культуры народов Востока / В.И. Исаков, Т.Н. Исакова. – Ташкент : Издательство «Фан» АН Республики Узбекистан, 1991. – 143 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://libarch.nmu.org.ua/bitstream/handle/GenofondUA/42221/441ff004dc5f3258a36c0579c6c0a036.pdf?sequence=1>.
6. Е.А. Фролова. Арабо-исламская философия в средние века / Е.А. Фролова // История восточной философии ; отв. редактор М.Т. Степанянц. – М. : ИФ РАН, 1998. – 112 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psylib.ukrweb.net/books/stepz01/txt04.htm>.
7. Абу Бакр Ар-Рази. Духовная медицина / Абу Бакр Ар-Рази. – Душанбе : Ирфон, 1990. – 88 с.

SPIRITUAL MEDICINE OF ABU BAKRA AR-RAZI: PHILOSOPHICAL ASPECT**Rahim Amir Hussain**

*Odessa I.I. Mechnikov National University,
Faculty of Philosophy,
Department of Philosophy and Fundamentals of Humanities
Novoselskyi str., 64, 65082, Odessa, Ukraine*

The relevance of studying of the phenomenon of spiritual medicine is due to the need for its philosophical comprehension. Based on the ancient heritage, Islamic theology, the ideas of Zoroastrianism, Gnosticism and Manichaeism, Muslim philosophers of the Middle Ages developed their own original philosophical vision of the world a of person, where the doctrine of mind, knowledge and soul occupied an important place. Abu Bakr Ar-Razi became an innovator of holistic and spiritual medicine, a convinced promoter of body recovering process on the whole. The Islamic scientist set himself the task to find and to establish the principles of balancing all the functions of the body at the expense of a person's recovery on physical, emotional and spiritual levels. One of Ar-Razi's most important ideas is to establish a connection between physics and ethics. The scientist believed that there is an interrelated correlation between them. For Ar-Razi, ethics is a science about the ways and means of virtue, upbringing the subordination subjugating mental strength to mind. The scientist was convinced that the moral improvement of man and society was a guarantee of the physical health of a person and the spiritual progress of all mankind.

Key words: spiritual medicine, adab, ethics, rationalism, morality, spiritual values, pleasure principle, virtue, eudemonism.